

PIOTR KŁADOCZNY

ORCID: 0000-0002-3204-5807

Instytut Filologii Polskiej
Uniwersytet Zielonogórski

Odgłosy wojny w przekazach prasowych i literackich

Abstrakt

Artykuł poświęcono nazwom dźwięków, których celem był opis słuchowy wojny w tekstach prasowych i literackich. Notuje się tu nazwy ogólne (*dźwięk*, *odgłos*), określenia detonacji materiałów wybuchowych, odgłosy uderzeń, ludzi, a także określenia ciszy. Materiał badawczy pozwala wyróżnić trzy typy wojen: nowoczesną — z odgłosami samolotów i innych urządzeń oraz wybuchów bomb; dawną — z odgłosami oręża, krzyków ludzi i odgłosami zwierząt oraz wojnę w przyszłości — kosmiczną i jeszcze w pełni nieudokumentowaną.

Przekazy literackie zawierają więcej opisów sytuacji, bardziej zróżnicowane słownictwo i określenia przymiotnikowe, natomiast teksty prasowe, choć liczniejsze, obejmują mniej różnych nazw dźwięków i skromniejsze określenia przymiotnikowe.

Słowa kluczowe: nazwa dźwięku, odgłosy wojny, konceptualizacja.

Wojna w dużym stopniu wpływa na losy państw, społeczeństw i pojedynczych ludzi. Ze względu na swoje bezwzględne reguły i konsekwencje tworzy dziedzinę życia, która bardzo często staje się przedmiotem opisów językowych. Jednym z przejawów językowego ujęcia wojny jest jej wymiar dźwiękowy, co wynika m.in. z zastosowania środków technicznych niepozostających bez wpływu na postrzeżenia słuchowe uczestników zdarzeń. Analiza wypowiedzi zawierających fragmenty poświęcone wojnie pod kątem pojawiających się w nich nazw dźwięków obrazuje wielowątkowość konfliktów zbrojnych, odzwierciedla zmiany techniczne w prowadzeniu działań wojennych i ukazuje ludzi wraz z otoczeniem na tle przedstawianych wydarzeń.

Niniejszy artykuł ma na celu przedstawienie nazw dźwięków¹, które łączą się z wojną i służą oddaniu przeżyć słuchowych owych zdarzeń. Dokładniejsza analiza

---

¹ Zgodnie z ustaleniami P. Kładoczno: „Dźwiękami są zintegrowane dwufazowe zjawiska fizyczne odbierane zmysłem słuchu i wywołujące w umyśle wrażenia słuchowe. Nazwy dźwięków są

wyraźnie wskazuje, że stopień łączliwości poszczególnych nazw z tematyką wojenną ma różne nasilenie, a analiza ilościowa wystąpień tekstowych oraz semantyczna wypowiedzeń ma służyć sprawdzeniu, które dźwięki należą do sfery ściśle opisującej działania militarne, a które są z nią luźniej związane². Drugim celem opracowania jest porównanie poddanych charakterystyce wypowiedzeń ze względu na kanał przekazu związany z prasą i literaturą, a tym samym wskazanie cech charakteryzujących dane kanały oraz odróżniających je od siebie.

Badanie zostało przygotowane na podstawie materiału znajdującego się w Narodowym Korpusie Języka Polskiego (NKJP) poprzez poszukiwanie współwystąpień słowoform leksemów silnie związanych z wojną (*wojna*, *bitwa*, *walka*, *potyczka*) oraz wszystkich tematów³ obecnych w 402 rzeczownikowych nazwach dźwięków na podstawie książki P. Kładocznego *Semantyka nazw dźwięków w języku polskim* (Kładoczny 2012b)⁴. Podczas badań uzyskiwano zwrotne informacje w postaci rzeczowników i czasowników występujących w kontekstach słów powiązanych z wojną, które posłużyły autorom tekstów do oddania wrażeń słuchowych w sytuacjach konfliktów zbrojnych⁵. Przejrzano materiał z całego zasobu korpusu dla wszystkich typów literatury, by ekscerpować materiał literacki, oraz wszystkie kanały prasowe w celu odszukania kontekstów prasowych. Zasób prasowy jest obszerniejszy, gdyż wynosi 833 115 385 wyrazów, zasób literacki zaś — 58 964 019 wyrazów. Przekazów prasowych jest zatem 14 razy więcej (por. tab. 2). Z bardzo ogólnych spostrzeżeń wynika jednak, że materiał literacki przynosi więcej użyć nazw dźwięków w kontekstach wojennych niż w przypadku przekazów prasowych.

---

ich językowym zapisem i potwierdzeniem konceptualizacji przez człowieka” (Kładoczny 2012b: 11). W duchu semantyki strukturalnej wiele rozważań semantycznych poświęconych dźwiękowi i jego percepcji przeprowadził S. Żurowski. Zebrał je w książce *Wyrażenia percepcji słuchowej w języku polskim* (2012). Inni badacze zajmujący się problematyką dźwięku w ujęciu semantycznym to m.in. Anna Wierzbička (1980; 2006), Romuald Grzesiak (1983; 2003) i Maciej Grochowski (1992; 1993a, b; 1996). Leksykę dźwiękową opracowywali również Janusz Strutyński (1965), Emilia Kozarzewska (1976a, b), Barbara Bartnicka (2002) i Mirosław Bańko (2008a, b; 2009).

² Podobny cel z powodzeniem zrealizowano w odniesieniu do nazw dźwięków czynności jedzenia (Kładoczny 2015). Problem niejednorodności semantycznej nazw dźwięków i ich niejednoznaczności odniesienia był poruszany wielokrotnie, np. w pracach M. Grochowskiego (1993a, b), M. Bańki (2008b; 2009), P. Kładocznego (2012b). Barbara Bartnicka, analizując nazwy dźwięków w twórczości Stefana Żeromskiego, zauważyła, że wielu leksemom związanym z aktywnością człowieka, ruchem czy zdarzeniami przyrodniczymi towarzyszy sem dźwiękowy, który bywa wyrażany tekstowo, co jednak nie sprawia, że jest on nazwą dźwięku. Podobną relację między nazwami dźwięku a nazwami ruchu i czynności dostrzegają M. Bańko (2008b) i P. Kładoczny (2012a).

³ Wpisywanie do wyszukiwarki nie tyle pełnych rzeczowników, ile samych tematów rzeczownikowych nazw dźwięków umożliwiło znalezienie połączeń także z czasownikowymi nazwami dźwięków.

⁴ Próba odnalezienia związków nazw dźwięków z wojną poprzez narzędzie kolokatora korpusu nie powiodła się. Żadna nazwa nie była na tyle silnie związana z lematem *wojna*, by pojawić się na liście istotnych kolokacji.

⁵ Odpowiedzi czasownikowe razem z rzeczownikowymi pełniej oddają specyfikę wrażeń słuchowych opisywanych konfliktów wojennych.

Nazwy dźwięków wojennych

W zakresie opisywania zdarzeń i przeżyć wojennych wystąpiły 142 leksemy (tab. 1). Najliczniej reprezentowane są nazwy ogólne *odgłos* i *dźwięk*, które łączą się z rzeczownikami występującymi w dopełniaczu, nazywającymi wojnę (*odgłosy wojny*, *dźwięki wojny*, *odgłosy bitwy*), urządzenia wojenne (*samoloty*, *silniki*), czynności (*strzał*, *walka*), eksplodujące materiały wybuchowe (*bomba*), miejsca potyczek (*pole walki*), uzbrojenie (*oręż*), a ponadto ruchy (*kroki*), sygnały alarmowe (*syrena*), instrumenty muzyczne wykorzystywane przez żołnierzy (*harmonia*, *harmoszka*, *trąba*, *werbel*). Rzadziej pojawiają się też inne określenia, np. nazwy ogólne typu *akompaniament* (*odgłosów wojny*).

Następnie należy wyróżnić nazwy dźwięków powodowanych przez materiały wybuchowe i środki strzelnicze. Należą tu: *strzał*⁶, *huk*, *wybuch*, *salwa*, *świs*, *hałas*, *seria*, *strzelanina*, *wystrzał*, *grzmot*, *łomot*, *ryk* (*armat*), *bombardowanie*, *łaskot*, *grzechotać*, *kanonada*, *ogień*, *ostrzał*, *świszczeć*, *gwizd*, *detonacja*, *dudnić*, *klekotać*, *palba*, *seryjka*, *strzelanie*, *terkot*, *trzask*, *trzaskanie*, *wybuch*, *wybuhać*. Dźwięki te odnoszą się do eksplozji i detonacji, pojedynczych strzałów i serii z karabinów, świstów przelatujących pocisków oraz określeń skojarzeniowych z innymi dźwiękami (np. *terkot*, *klekotać* — o karabinie, *muzyka* — o katuszach). Ten bogaty zbiór dopełniają kolejne nazwy wskazujące bardzo dużą głośność współczesnych odgłosów wojennych, stąd notowane w materiale określenia typu: *jazgot*, *dudnienie*, *łomotać*, *łomotanie* czy *zagrzmieć* (o salwach karabinowych). Opisy wykorzystujące cytowane określenia prezentują bezpośredni udział w zdarzeniach, są relacją (lub kreacją takiej relacji) z pierwszej linii frontu nowoczesnej wojny.

W opisach zdarzeń z poprzednich epok, gdy w działaniach wojennych nie wykorzystywano jeszcze środków wybuchowych i walczono orężem wręcz, odgłosy miały zgoła inny wymiar. Były to przede wszystkim: *szczęk* (*oręża*, *szabel*, *zbroi*), *chrzęst* (*broni*) oraz *walenie* (*w tarczę*), którym towarzyszyły *rzenie* (*koni*) i *kwik* (*koni*), *szum* i *łopotanie* (*proporczyków*, *uprzęży*) oraz ogólny *tumult*, *zgiełk*, *krzyki*, *wrzaski*, *huragan* (*wrzasków*), *rwetes*. W tych opisach wszystko wrze, a autorzy dodają do tego również *głos* (*zabijanych*), *sapanie* (*walczących*) czy *chlupotanie* (*krwi*). Sugestywne opisy tego rodzaju można znaleźć u Henryka Sienkiewicza w *Trylogii* (1). Starsze opisy, głównie literackie, są zazwyczaj kreacją literacką pisarzy na temat przeszłych dziejów, niepopartą własnym uczestnictwem w zdarzeniach.

(1) Ciska nagle czyni się w kościele, słyhać tylko zwierzące **sapanie** walczących, **zgrzyt** żelaza o kości, o kamienną posadzkę, **jęki**, **chlupotanie** krwi — czasem głos jakiś, w którym nie masz nic ludzkiego, krzyknie: „Pardon! pardon!”. Po godzinie walki dzwon na dzwonnicy poczyna

⁶ Leksem *strzał* występuje w dwóch znaczeniach: 1) czynności ‘oddać strzał’ oraz 2) nazwy dźwięku ‘dźwięk wydawany przez strzelające urządzenie’. Leksemy podawane są w kolejności od największej zanotowanej liczby wystąpień (por. tabela 1).

huczeć, i huczy, huczy — Mazurom na zwycięstwo, Szwedom na pogrobne [Henryk Sienkiewicz, *Potop*, 1886]⁷.

Naturalne jest, że donośne zdarzenia wojenne słyszane z dalszej odległości są odbierane nieco inaczej, jako cichsze odgłosy wojny. Z dystansu te głośnie dźwięki często zmieniają swój charakter i wartość brzmieniową. W grupie nazw, które rejestrują zmiany tego rodzaju, najliczniejszy jest rzeczownik echo (*huku bomb, wystrzałów*), świadczący o tym, że gdzieś daleko wytworzony został głośny dźwięk działań wojennych (podany w dopełniaczu) i odbił się on od występującej w pobliżu przeszkody⁸. W dalszej kolejności notuje się *pomruk (samolotów, wojny), pomrukiwać, dalekie łomotanie czy też rżężenie (bombowców) bądź warkot (motorów lotniczych, samolotów, silników lotniczych)*⁹.

Przeciwieństwem typowych głośnych odgłosów wojny oraz ich bardziej stonowanych odpowiedników jest mająca liczne potwierdzenia korpusowe *cisza*. Pojawia się ona w wyniku drastycznych konsekwencji wyniszczających zajęć, po bitwie, w przerwie walk (2) czy po przejściu frontu, w nocy, może też być elementem wyczekiwania nadchodzących, zwykle nieprzyjemnych, wydarzeń. Odnosi się również do sytuacji na uboczu, z dala od działań wojennych rozgrywających się w tym samym czasie (3). Rzadziej używanymi leksemami dotyczącymi tego zakresu treści są czasowniki *milknąć i uciszyć się*.

(2) Nadszedł dzień. Ładna pogoda. Dookoła **cisza**, jakby nie było wojny. Wyprowadzili nas z okopów i ustawili w plutony. Poprowadzili do pobliskiego lasu. Tu dopiero zobaczyliśmy żniwo wojny. Leżeli tam pospołu zabici i ranni [Ignacy Krowiak, *Wspomnienia dziadka Ignacego — część VI*, Pinezka.pl, wrzesień 2004].

(3) Stada głodnych wron nadlatywały z krakaniem. Kołowały, śledziły nas, w burej pustce były jedynymi znakami ruchu i życia. Pasma mgły snuły się w ciemniejącym powietrzu. Kiedy wrony milkły, robiło się przeraźliwie cicho. Dawno rozproszył się turkot pociągu, a wielki hałas

⁷ Wszystkie cytaty pochodzą z Narodowego Korpusu Języka Polskiego. Wyróżnienia w cytatach — P.K.

⁸ *Echo* nazywa dźwięk powtórzony raz bądź więcej, za każdym razem coraz ciszej. Niewykluczone, że połączenia typu *echo huku bomb* nie odnoszą się do rzeczywistego echa, lecz nazywają słabo dochodzące do percypującego odgłosy wojny. Taka interpretacja jeszcze wyraźniej oddałaby perspektywę pewnej odległości od wydarzeń wojennych: blisko, bo jeszcze/już słyhać odgłosy wojny, ale z dystansu, bo słyhać je słabo (a z bliska byłoby bardzo głośno).

⁹ Wraz z oddalaniem się od źródła dźwięku jego energia słabnie, co człowiek odbiera jako mniejszą głośność. Dodatkowo dźwięki stają się mniej wyraźne i nakładają się na siebie, a to wpływa na zmianę ich postrzegania. W ten sposób dźwięki bardzo głośnie w bliskim odbiorze np. *huk, grzmot, łaskot*, z dalszej perspektywy są nazywane za pomocą wyrażeń wskazujących na ich mniejszą głośność, np. *pomruk, dalekie łomotanie czy rżężenie*. Wykorzystuje się tu wskazania niewielkiej głośności za pomocą pojedynczych leksemów (*pomruk, pomrukiwanie*) lub opisowo przez dołączenie odpowiednich określeń (*dalekie łomotanie*). Należy też przyjąć, że odgłos silnika samolotu z bliska to *huk*, a z większej odległości — *rżężenie* lub *warkot*. Dodatkowo o bardzo dużej głośności opisywanych dźwięków informuje kontekst, gdyż ogromny hałas bardzo utrudnia komunikację i wpływa na zachowanie ludzi, co opisy zazwyczaj odzwierciedlają. Cichsze dźwięki stanowią tło przedstawianych wydarzeń, więc ludzie w ich obecności rozmawiają i swobodnie wykonują inne czynności.

wojny, która wznosiła się na najwyższy, finałowy diapazon — tu nie docierał. Ale otaczająca nas cisza nie była przyjazna [Krystyna Uniechowska-Demińska, *Był pałac*, 2008].

Do odgłosów wojny należy zaliczyć także mniej intensywne dźwięki, które łatwiej można usłyszeć, gdy zrobi się cicho, choć występują one także w czasie potyczek. Są to: *jęk, charczenie, pisk, płakać czy przekrzykiwać*. Inne odgłosy to dźwięki obozowiska przed walkami czy pomiędzy nimi. Według relacji autorów słychać tu *gwar, krzyk, okrzyk, rozmowy, śmiech i chichot*, odgłosy instrumentów (bębnów, werbli, trąbki, harmonii czy harmonijki): *melodia, bicie (bębnów), granie (na bębnach, trąb), grochotanie (bębnów), walenie (w bębny), gra (na harmonijce), dźwięk (harmoszki, werbli) i śpiew, śpiewać, śpiewanie, zaśpiewać, nucić, pieśń, piosenka, trąbka, a nawet pykać (fajkę)*.

Przestrzeń akustyczną działań wojennych dopełniają odgłosy manewrów związanych z przemarszem wojsk: *marsz (piechoty)*, poruszaniem się pojazdów: *turkot (pociągu), rechot i zgrzyt (gąsienic), galopować i tętent (koni)*.

Ostatni zakres odgłosów jest związany z przestrzenią miast i wsi (głównie miast) przed nadejściem wroga oraz w czasie okupacji. Wojnę i walkę poprzedzają liczne syreny, alarmy, ryk i wycie (syren), bicie (dzwonów), (dzwony) huczą czy głos (radiowego spikera). W trakcie okupacji życie wraca do względnej normy. Odgłosy dnia codziennego: *brzęk szkła, stłuc i tłuc (o szybie), muzyka, kłapanięcie drzwi, trzaśnięcie drzwiami*, a nawet przyrody: *krakanie wron, szczekanie, wycie psów, skamlać, słychać ptaki, drzewa szeleszczą* występują powszechnie w opisach. Charakterystyczne są tu różnego rodzaju opisy silnych, głównie negatywnych, emocji, jak *płacz, płakać, łkać, spazm, szloch, zawroźdzenie, jęk (dzieci)*. Sytuacja zagrożenia jest też związana z nasłuchiowaniem odpowiednich odgłosów, takich jak *dzwonek czy dzwonięcie do drzwi, kroki, tupot, skrzypieć i zgrzytać (o zamku w drzwiach)*, które dla osoby ukrywającej się mogą stać się zapowiedzią nadejścia okupanta.

Zakończenie wojny i wygrana łączy się z pozytywnymi odgłosami, takimi jak: *wiwaty, okrzyk (zwycięstwa)*, oraz odśpiewywaniem pieśni: *hymn brzmi*.

Tabela 1. Nazwy dźwięków wojny notowane w NKJP w tekstach literackich i prasowych

Leksem (z określeniami)	Liczba potwierdzeń w NKJP
odgłos (bitwy, bomb, pola walki, silnika samolotu, strzałów, trąb, walk, wojny, wybuchu)	33
dźwięk (alarmu, dzwonka, dzwonów, fanfar, harmonii, harmoszki, kroków, odgłosów wojny, oręża, samolotu, silników, strzałów, syren, werbli, wojny, wystrzałów, „Jeszcze Polska nie zginęła”)	30
strzał (karabinów)	28
cisza	16
krzyk (walczących, zapiewajły)	16
huk (bombardowań, dział, motorów, pikujących samolotów, wojny, wybuchów)	15

okrzyk (ból, Lidki, zwycięstwa)	11
wybuch (bomb, moździerzowych granatów, szrapnela)	11
salwa (armatnia, broni przeciwlotniczej, karabinowa, z dział, z karabinów, z katuszy, z pistoletu maszynowego)	10
świst (bomb, kul, moździerzy)	9
jęk (dzieci, rannych)	8
echa (huku bomb, wystrzałów)	7
głos (huraganów, ludzi, radiowego spikera, zabijanych, towarzyszący)	7
hałas	7
seria (z karabinu, strzałów, wystrzałów)	7
szczęk (oręża, szabel, zbroi)	7
muzyka (katusz, symfoniczna, z płyt)	6
pomruk (samolotów, wojny)	6
rżenie (koni)	6
strzelanina	6
syrena	6
warkot (motoru, motorów lotniczych, samolotów, silników lotniczych)	6
wrzask (kapel, ludzi, trąby)	6
wystrzał (karabinowy)	6
bicie (bębnów, dzwonów)	4
grzmot (armat, bomb, dział)	4
huczeć (o dzwonach, o mieście)	4
kanonada	4
łomot (do drzwi, kopyt, wybuchów)	4
płacz (ludzi, matek)	4
ryk (armat, silników, syren)	4
spazm	4
bombardowanie	3
łoskot (żelaza)	3
szum (proporczyków, spadochronu)	3
śmiech	3
wrzawa	3
wycie (psów, syren)	3
bić (o dzwonach)	2
charczeć	2
chichot	2

chrzęst (broni)	2
granie (na bębnach, trąb)	2
grzechotać (o karabinach)	2
jazgot (karabinów maszynowych, śmigieł helikoptera)	2
krakanie (o wronach)	2
kroki	2
lament	2
łopotać (o fladze, o uprzęży)	2
melodia	2
milknąć (o wronach)	2
ogień	2
ostrzał	2
pieśń	2
ryczeć (o człowieku, o powietrzu)	2
słychać (bębny, ptaki)	2
śpiew	2
świszczeć (o pociskach, o wietrze)	2
turkot (pociągu)	2
walenie (w bębny, w tarczę)	2
zaśpiewać	2
zgiełk (bitewny, bitwy)	2
zgrzyt (gąsienic czołgowych)	2
akompaniament (odgłosów wojny)	1
alarm	1
bębny	1
brzęk (szkła)	1
chlupotanie (krwi)	1
detonacja	1
dudnić (armaty)	1
dudnienie	1
dzwonek	1
dzwonienie	1
furczęć	1
galopować	1
gra (na harmonijce)	1
grać (na harmonijce)	1

grochotanie bębnow	1
gwar (obozowiska)	1
gwizd	1
gwizdek	1
huragan (wrzasków)	1
hymn brzmi	1
klapnięcie (drzwi)	1
klekotać (o karabinie)	1
krzyczeć	1
krzyknać	1
kwik (koni)	1
łkać	1
łomotać	1
łomotanie	1
marsz piechoty	1
nawoływania	1
nucić (o pieśni)	1
palba (samostrzałów)	1
piosenka	1
pisk (o ludziach)	1
płakać	1
pomrukiwać	1
przekrzykiwać	1
przytupywanie	1
pykać (fajkę)	1
rechot (gąsienic)	1
robić się cicho	1
rozmowy	1
rwetes	1
rzężenie (bombowców)	1
sapanie (walczących)	1
seryjka	1
skamlać	1
skrzypiec	1
stłuc (o szybie)	1
strzelać	1

strzelanie	1
syk (o pneumatycznych drzwiach)	1
szczekanie	1
szeleścić (o drzewach)	1
szloch	1
śpiewać	1
śpiewanie	1
terkot (karabinów)	1
tętent (koni)	1
tłuc (o szybie)	1
trąbka	1
trzask (broni maszynowej)	1
trzaskanie (karabinów)	1
trzaśnięcie (drzwiami)	1
trzepot (walki)	1
tumult	1
tupot	1
ucichnąć	1
walić (schody — kije)	1
wiwaty	1
wrzec (o bitwie)	1
wrzeszczeć (o ludziach)	1
wybuchać (o bombie)	1
wybuchnąć śmiechem	1
wyć (o syrenie)	1
zagrzmieć (o salwach karabinowych)	1
zawodzenie	1
zawrzec (o bitwie)	1
zgrzytać (o zamku w drzwiach)	1

Źródło: opracowanie własne.

Sytuacje wojenne

Wojna określana jako nowoczesna, w której używa się materiałów wybuchowych i urządzeń takich, jak armaty i samoloty, stanowi najczęściej opisywany rodzaj wojny, uwzględniający warstwę brzmieniową. Działania zbrojne są relacjonowane z róż-

nych perspektyw. Wśród przebadanego materiału przeważają relacje z drugiej wojny światowej (obecne także z pierwszej wojny światowej), ale coraz częściej otaczają nas przekazy poświęcone współczesnym wojnom, np. na Bałkanach, i rozgrywanym konfliktom na Bliskim Wschodzie. Nazwy dźwięków typowe dla nowoczesnej wojny bywają używane także do przedstawienia prawdziwych wydarzeń zbrojnych w filmach (4), spektaklach teatralnych (5), a także utworach muzycznych (6). Są to artystyczne kreacje lub nawiązania, często bardzo realistyczne, które operują zazwyczaj typowymi środkami wyrazu.

(4) „Idąc” z kinowymi bohaterami przez dżunglę, widz odczuwa strach, gdy słyszy tajemniczy szelest za plecami, „walcząc” na wojnie, rozróżnia, w jakiej odległości od niego i po której stronie **wybucho bomba**, a **świst przelatujących nad głową kul** budzi w nim paniczny lęk [W *środku akcji*, „Dziennik Polski”, 13.12.2000].

(5) Część postaci chodzi w wojskowych butach i kurtkach, podczas bitwy Wenedów z Lechitami **słyszemy strzały i wybuchy bomb** [Roman Pawłowski, „Lilla Weneda” w warszawskim Teatrze Narodowym, „Gazeta Wyborcza”, 13.10.1995].

(6) Dwunastominutowa kompozycja, w której znów słychać było przerażające **odgłosy pola walki**. Co chwila wśród przypominających **świst kul** dźwięków przeszywająco odzywał się tytułowy „Karabin maszynowy”. Jego serie naśladowały połączone w jedność — gitara Hendriksa i werbel perkusji Buddy Milesa [„Band Of Gypsies”, „Dziennik Polski”, 15.01.2003].

Kolejna grupa tekstów odnosi się do literackich opisów dawniejszych konfliktów zbrojnych. Nie ma w nich odgłosów urządzeń, takich jak czołgi czy samoloty, a odgłosy wybuchów i wystrzałów są rzadsze lub w ogóle nieobecne. Zbliżone do nich ze względu na typy zastosowanego oręża są opisy rekonstrukcji historycznych dawnych potyczek, np. bitwy pod Grunwaldem (7) oraz konstrukcje przedstawiające zdarzenia wojenno-bitewne w utworach literackich fantasy (8), które mogą łączyć opisy dawnego i nowoczesnego stylu walki.

Pojedyncze odnalezione w korpusie opisy odnoszą się do fantastyczno-naukowej projekcji wojny z przyszłości. Ich konstrukcje dźwiękowe są uzależnione od inspiracji autorskiej pisarza. W przypadku Stanisława Lema dostrzega się skupienie na zachowaniu ludzi oraz działaniu automatycznych i elektronicznych urządzeń (9).

(7) Wszyscy rycerze co chwila spoglądali w niebo. Dzień wcześniej, miecznik zakazał walenia w bębny, gdyż za każdym razem, gdy rozlegało się dudnienie, zaczynał padać deszcz. Na apelu przedstawiono wszystkie 60 bractw rycerskich przybyłych do Grunwaldu. W walce wzięło udział około 700 rycerzy, po połowie na każdą ze stron.

Najemna piechota maszerując na pole bitwy, przy dźwiękach werbli śpiewała „Dzisiaj bitwy nie przegramy, w głąb wrogów powbijamy” [Sebastian Mierzyński, *Jagiello w szpitalu*, „Wieczór Wybrzeża”, 17.07.2000].

(8) Potem była bitwa, huk dział, palba samostrzałów, łomot kopyt, rżenie koni, szczęk oręża, krzyki... Obudził go łomot kopyt, rżenie koni, szczęk oręża, krzyki. Samson Miodek w samą porę zakrył mu usta dłonią [Andrzej Sapkowski, *Narrenturm*, 2002].

(9) Znikali kolejno w windach, drzwi zasuwwały się z sykiem, załogi łomotały po krętych schodkach, nie mogąc doczekać się swojej kolei, ale przez zmieszane głosy, nawoływania, gwizdki

bosmanów, powtarzający się dźwięk syren alarmowych i tupot z górnego pokładu przebił się drugi, bezgłosy, lecz tym potężniejszy jakby wstrząs następnego trafienia. Światła korytarzowe mrugnęły i zajaśniały na nowo. Rohan nigdy nie przypuszczał, że winda może jechać tak długo. Stał, nie wiedząc nawet, że wciąż jeszcze naciska z całej siły guzik, a obok niego był już tylko jeden człowiek, cybernetyk Liwin. Winda stanęła i wyskakując z niej Rohan usłyszał najcięższy, jaki można sobie wyobrazić, świst, którego wyższe rejestry, wiedział o tym, nie były już słyszalne dla ludzkiego ucha [Stanisław Lem, *Niezwykły*, 1964].

Przekaz literacki i prasowy

Porównanie przedstawienia odgłosów wojny w przekazach literackich i prasowych pozwala uchwycić kilka różnic. Pierwszą, dostrzegalną od razu po zestawieniu z sobą badanego materiału, jest większy udział nazw dźwięków w literackim opisie wojen niż w prasowym. Obszerniejszy zbiór prasowy zawiera zarówno mniejszy zasób słownictwa dźwiękowego, jak i mniejszą liczbę potwierdzeń tekstowych nazw dźwięków niż skromniejszy zbiór literatury.

Tabela 2. Liczba wystąpień nazw dźwięku w tekstach literackich i prasowych

Rodzaj tekstów	Wielkość zasobu	Liczba leksemów	Liczba potwierdzeń	Średnia liczba wystąpień leksemu	Liczba wystąpień najliczniej notowanego leksemu
Teksty literackie	58 964 019	108	259	2,40	14 (odgłos)
Teksty prasowe	833 115 385	73	190	2,60	22 (strzał)
Suma		142	449	3,16	33 (odgłos)

Źródło: opracowanie własne.

Najliczniej notowane nazwy dźwięków w tekstach literackich to: *odgłos* (14), *krzyk* (14), *dźwięk* (12), *cisza* (9), *huk* (8), *okrzyk* (8), *strzał* (6), *salwa* (6), *jęk* (6), *po-mruk* (6), *rżenie* (6), *świst* (5), *echo* (5), *hałas* (5), *szczęk* (5), *wrzask* (5).

Najliczniej notowane nazwy dźwięków w prasie to: *strzał* (22), *odgłos* (19), *dźwięk* (18), *wybuch* (8), *cisza* (7), *huk* (7), *syrena* (6), *muzyka* (4), *salwa* (4), *seria karabinowa* (4), *świst* (4), *bombardowanie* (3), *głos* (3), *okrzyk* (3), *ryk* (3), *strzelani-na* (3), *warkot* (3).

Ujęcie prasowe skoncentrowane jest na mniejszej liczbie słów, a najliczniejsze z nich występują częściej niż jakiegokolwiek inne w tekstach literackich. W prasie dostrzega się przede wszystkim odgłosy nowoczesnej wojny, dlatego najliczniejsze odwołania, oprócz nazw ogólnych, dotyczą strzałów, wybuchów, huków, serii karabinowej czy bombardowania. Notuje się również odwołanie do ciszy, syren, odgłosów urządzeń, a rzadziej do ludzkich głosów.

Przekaz literacki ma równomierniej rozłożone liczbowe potwierdzenia użycie poszczególnych słów. Oprócz nazw ogólnych liczne są nawiązania do odgłosów ludzi (*krzyk, okrzyk, jęk, wrzask*). Notuje się również nazwy odgłosów zwierząt (*rżenie*) i wydawanych przez broje rycerzy (*szczęk*). Mieszczą się tutaj też określenia dźwięków związanych ze strzałami i detonacją.

Przekaz literacki jest bogatszy leksykalnie, co wiąże się z opisywaniem bardziej różnorodnych wydarzeń wojennych. Pisarze wykazują się większą kreatywnością w opisach wojny, mogą w imię ekspresji wypowiedzi i indywidualnego stylu używać więcej metafor, porównań i innych środków artystycznych, co przekłada się na bogatszy repertuar odgłosów. Dziennikarze, choć czasami dorównują pisarzom w obrazowym ujęciu tematu wojny, ze względu na ramy czasowe i gatunkowe najczęściej stosują typowe i powtarzalne środki językowe, co wyraźnie uwidacznia się w słownictwie dźwiękowym. Ponadto opisy prasowe relacjonują współczesne działania, a te nie dotyczą dokonań rycerstwa (najwyżej rekonstrukcji zdarzeń), lecz nowoczesnej wojny.

Różnicę można dostrzec również w stosowanych określeniach przymiotnikowych dołączanych do rzeczownikowych nazw dźwięków (tab. 3). Przekaz prasowy jest mniej nasycony określeniami przymiotnikowymi. Większość z nich odnosi się do głośności (przeważnie dużej i narastającej), ale także do tych o małym natężeniu. Ponadto pojawiają się pojedyncze nawiązania do barwy (*głuchy*), trwania (*nieustanny*) i wysokości (*ostry*).

W przekazie literackim obecnych jest więcej kategorii dźwiękowych, ponieważ oprócz głośności, długości trwania (*długi, przeciągły*), barwy (*chrapliwy, głuchy, zgrzytliwy*) i wysokości (*najcieńszy*) notuje się także odniesienie do struktury (*miarowy, monotony*), pochodzenia (*koński*), oceny (*okropny*) i skojarzeń (*szeroki, triumfalny*).

Tabela 3. Przymiotnikowe określenia nazw dźwięków¹⁰

Teksty literackie (47)	absolutny, bezładny, bitewny, chrapliwy, cichy (3), coraz bliższy, coraz głośniejszy, daleki (2), długi, donośny, głuchy, głuchy (2), gromki, końskie, miarowy, monotony, najcieńszy, jaki można sobie wyobrazić, którego wyższe rejestry nie były już słyszalne dla ludzkiego ucha, nieludzki, nieludzki jakby tysiąca oszalałych diabłów, nieznamy dotąd, nocny (3), odległy, ogłuszający, okropny (2), piekielny, płytki, powszechny, przeciągły, rozzdzierający, rozkołysana tęsknym poszumem borów, smutny (2), straszliwy, straszny (3), szeroki, triumfalny, wielki, zgrzytliwy
Teksty prasowe (19)	alarmowy, bitewny, cichy, daleki, głośny (2), głuchy, narastający, nieustanny, ostatnie, ostry, pierwsze, pojedyncze, rozzdzierający, sielankowa, straszliwy, szkolny, towarzyszące, zadziwiająca

Źródło: opracowanie własne.

¹⁰ Brak liczby przy przymiotniku oznacza pojedyncze odnotowanie w korpusie.

Podsumowanie

1. Dźwięki typowe dla wojny utrwalone w badanych tekstach oprócz określeń ogólnych tworzą charakterystyczne zakresy tematyczne, jak odgłosy towarzyszące detonacji materiałów wybuchowych, odgłosy uderzeń broni, odgłosy ludzi.

2. Istotną rolę odgrywa cisza, którą notuje się w przerwach działań wojennych, po przejściu frontu czy też na terenach daleko położonych od działań wojennych. Często cisza łączy się z wyczekiwaniem na to, co się zdarzy.

3. Na podstawie zebranych informacji można stwierdzić, że ze względu na opisywane odgłosy wojna dzieli się na nowoczesną, w której dominują dźwięki wybuchów, strzałów oraz dźwięki urządzeń takich, jak samochody, czołgi samoloty; dawną, w której walczyło się głównie wręcz, czemu towarzyszyły dźwięki uderzeń, krzyki oraz odgłosy zwierząt biorących udział w starciu. Można również mówić o trzecim typie wojny — w przyszłości — jest to słabo zarysowany (na podstawie NKJP) obraz walk w kosmosie.

4. Różnice między opisem dźwięków wojny w prasie i literaturze są zauważalne, ale nie są bardzo istotne. Literatura zawiera bogatsze słownictwo, więcej określeń nazw dźwięków i odwołuje się do liczniejszych sytuacji.

5. Prasa relacjonuje częściej współczesne konflikty zbrojne, stąd mniej perspektyw przyjmowanych do opisu wojny. Odgłosy wojny są relacjonowane z użyciem mniejszej liczby nazw i określeń, głównie typowych i jednoznacznych.

Bibliografia

- Bańko M. (2008a): *Opozycja samogłosek przednich i tylnych a znaczenia polskich onomatopei*, „LingVaria” nr 2, s. 61–77.
- Bańko M. (2008b): *Współczesny polski onomatopeikon. Ikoniczność w języku*, Warszawa.
- Bańko M. (2009): *Słownik onomatopei, czyli wyrazów dźwięko- i rucho- naśladowczych*, Warszawa.
- Bartnicka B. (2002): *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego*, t. 4. *Świat dźwięków*, Kraków.
- Grochowski M. (1992): *Status semantyczny wykrzykników właściwych*, „Prace Filologiczne” 37, s. 155–163.
- Grochowski M. (1993a): *Konwencje semantyczne a definiowanie wyrażeń językowych*, Warszawa.
- Grochowski M. (1993b): *O założeniach eksplikacji znaczeń czasowników percepcji słuchowej*, „Studia Linguistica Polono-Jugoslavic” 7, red. K.M. Solecka, Kraków, s. 57–64.
- Grochowski M. (1996): *O funkcjach semiotycznych onomatopei*, [w:] *W świecie znaków. Księga pamiątkowa ku Czci Profesora Jerzego Pelca*, red. J.J. Jadacki, W. Strawiński, Warszawa, s. 267–272.
- Grzesiak R. (1983): *Semantyka i składnia czasowników percepcji zmysłowej*, Wrocław.
- Grzesiak R. (2003): *Charakterystyka semantyczno-składniowa czynnościowych czasowników percepcyjnych*, [w:] *Współczesna polszczyzna. Wybór opowiadań 6. Części mowy*, red. J. Bartmiński, M. Nowosad-Bakalarczyk, Lublin, s. 162–171.
- Kładoczny P. (2012a): *Nazwy dźwięku a nazwy czynności i nazwy ruchu*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Filologia Polska. Seria: Językoznawstwo” z. 8, s. 139–149.
- Kładoczny P. (2012b): *Semantyka nazw dźwięków w języku polskim*, t. 1–2, Łask.

- Kładoczny P. (2015): *Nazwy dźwięków jedzenia na podstawie Narodowego Korpusu Języka Polskiego*, [w:] G. Pietruszewska-Kobiela, A. Regiewicz, *Od-głosy jedzenia*, Częstochowa, s. 33–42.
- Kozarzewska E. (1976a): *Grupy semantyczne nazw dźwięków w języku polskim*, „Poradnik Językowy” nr 5, s. 239–247.
- Kozarzewska E. (1976b): *Określenia nazw dźwięków w języku polskim*, „Poradnik Językowy” nr 8, s. 350–355.
- Strutyński J. (1965): *Sposoby naśladowania głosów ptaków w języku polskim*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego CXVI. Prace Językoznawcze” 15, s. 85–117.
- Wierzbicka A. (1980): *Lingua Mentalis. The Semantics of Natural Language*, Sydney.
- Wierzbicka A. (2006): *Semantyka. Jednostki proste i uniwersalne*, przeł. A. Głaz, K. Korzyk, R. Tokarski, Lublin.
- Żurowski S. (2012): *Wyrażenia percepcji słuchowej w języku polskim*, Toruń.

Echoes of war in press and literary accounts

Summary

The article is devoted to the names of the sounds whose purpose was to describe the hearing of the war in press and literary texts. There are generic names (sound, detonation explosives, the sound of strokes, the sounds of people, and the definition of silence in the texts. The research material allows to distinguish three types of wars: a) the modern with the sounds of aircraft and other equipment and explosions of bombs; b) the old war with the sounds of the weapons, the screams of people and the sounds of animals, and c) the war in the future — cosmic and yet not fully documented.

The literary text describes more different situations, including more vocabulary and adjective terms. Press releases, albeit more numerous, have a lower number of different sound names and more modest adjectives.

Keywords: sound name, war sounds, conceptualization.